

**ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΕΨΕΩΝ
RESEARCH INSTITUTE FOR TOURISM**

Η ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΣΤΗΝ ΈΛΛΑΔΑ Επανεξέταση

Παναγιώτης Γ. Παυλόπουλος

Μελέτες: 15

Αθήνα, 2002

Το Ινστιτούτο Τουριστικών Ερευνών και Προβλέψεων (ΙΤΕΠ) ιδρύθηκε το 1996 με πρωτοβουλία των επιχειρηματικών φορέων, που δραστηριοποιούνται στον τομέα του τουρισμού, και με συμπαραράσταση προσωπικοτήτων της οικονομικής ζωής και του πνευματικού κόσμου της χώρας.

Βασικός καταστατικός σκοπός του Ινστιτούτου Τουριστικών Ερευνών και Προβλέψεων είναι η εκπόνηση επιστημονικώς θεμελιωμένων μελετών, αναφερομένων στα προβλήματα της τουριστικής οικονομίας και γενικότερα της ελληνικής οικονομίας. Πρόκειται ουσιαστικώς για μελέτες εφαρμοσμένης έρευνας που έχουν επιδίωξη την διατύπωση προτάσεων, δυνητικών χρησίων, για την διαμόρφωση πολιτικών προαγωγικών του τουρισμού και της οικονομίας.

Η εξασφάλιση διατηρήσιμης μακροπρόθεσμης ανάπτυξεως της τουριστικής βιομηχανίας, δηλ. υγιούς ανάπτυξεως που τείνει να μεγιστοποιεί μακροπροθέσμως τις ωφέλειες για το κοινωνικό σύνολο, προϋποθέτει προγραμματισμένη δράση, συνειδητές επιδιώξεις από πλευράς πολιτείας και καθορισμό τουριστικών προτύπων υποταγμένων στις αναπτυξιακές επιλογές. Με την σειρά της η προγραμματισμένη δράση, η ένταξη με άλλα λόγια των κρατικών και ιδιωτικών πρωτοβουλιών σε συγκεκριμένο, συνειδητά επιλεγμένο πλαίσιο πολιτικής, σε συγκεκριμένη εικόνα μέλλοντος για την τουριστική βιομηχανία, απαιτεί όχι μόνο φαντασία και οραματισμό, αλλά και γνώση, η οποία με την σειρά της προϋποθέτει συνεχή και σοβαρή μελέτη όλων των διαστάσεων του προβλήματος που συνοπτικώς ονομάζομε: τουριστική ανάπτυξη.

Ίσως να εμπεριέχει στοιχεία υπερβολής, αλλά εμπεριέχει και στοιχεία αληθείας, ο ισχυρισμός ότι η ήκιστα ικανοποιητική κατάσταση, που παρατηρείται στον κλάδο του τουρισμού, από όποια οπτική γωνία και αν τον θεωρήσομε, δεν είναι άσχετη με την απουσία επαρκών βασικών μελετών. Ο έγκαιρος εντοπισμός των προβλημάτων, η οριοθέτηση ενδεχομένων παθογενών καταστάσεων όχι μόνο θα είχε υποκινήσει το ενδιαφέρον της πολιτείας για την αντιμετώπισή τους, αλλά και την στάση και τις ενέργειες της ιδιωτικής πρωτοβουλίας θα είχε επηρεάσει θετικώς. Πιστεύομε, ότι τα συμπεράσματα από την μελέτη σοβαρών προβλημάτων, όπως είναι η απασχόληση του εργατικού δυναμικού, το ισοζύγιο εξωτερικών πληρωμών, η μακροχρόνια βιωσιμότητα του κλάδου και η διατήρηση αφθόρου του φυσικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος, μπορούν να παράσχουν επαρκώς ισχυρούς ερεθισμούς για έγκαιρη και ορθή ενεργοποίηση των φορέων ασκήσεως της οικονομικής πολιτικής.

Ενόψει των ανωτέρω και των καταστατικών προβλέψεων του ΙΤΕΠ, το πεδίο εντός του οποίου θα κινηθεί η ερευνητική προσπάθεια του Ινστιτούτου είναι αρκετά ευρύ. Προβλήματα, όπως η ανάδειξη του τουριστικού πλούτου της χώρας, η γεωγραφική κατανομή της τουριστικής δραστηριότητας, η άμβλυση της εποχικότητας, ο λειτουργικός προσδιορισμός των ορίων αρίστης σωρεύσεως τουριστικών δραστηριοτήτων στον χώρο κ.ο.κ., αλλά και η μελέτη προβλημάτων υποδομής, ανήκουν, emπίπτουν στα ερευνητικά ενδιαφέροντα του Ινστιτούτου. Στο πεδίο ερευνητικού ενδιαφέροντος του Ινστιτούτου emπίπτουν, επίσης, και προβλήματα που, ενώ φέρουν τον μανδύα του βραχυπροθέσμου, συνεπάγονται πολλάκις μακροπρόθεσμες επιπτώσεις απροσδιορίστου μεγέθους.

Εκφράζεται η αισιόδοξη πρόβλεψη, ότι η ίδρυση και λειτουργία του Ινστιτούτου θα αποδειχθεί εξόχως δημιουργική πρωτοβουλία όχι μόνο ένεκα της συμβολής του στην κατανόηση των προβλημάτων του τουριστικού τομέα, αλλά και ένεκα της γενικότερης ερευνητικής emπλοκής του στα καίρια προβλήματα της ελληνικής οικονομίας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΙΝΑΚΕΣ.	11
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ	17
ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ	19
ΣΥΝΟΨΗ.	23
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. Κριτική Θεώρηση των Εκτιμήσεων για το Μέγεθος της Παραοικονομίας στην Ελλάδα	33
1.1. Εισαγωγή.	35
1.2. Το Μέγεθος της Παραοικονομίας στην Ελλάδα: Εμπειρικές Εναλλακτικές Εκτιμήσεις	37
1.3. Το Μέγεθος της Παραοικονομίας υπό το Πρίσμα της Αναθεωρήσεως των Εθνικών Λογαριασμών.	42
1.3.1. Εκτίμηση Π. Παυλοπούλου.	42
1.3.2. Εκτίμηση της Παραοικονομίας με Βάση τις Έρευνες των Οικογενειακών Προϋπολογισμών (Εκτίμηση Κανελλόπουλου).	44
1.3.3. Νομισματικές Προσεγγίσεις.	48
I. Αγνώστου Συγγραφέως	49
II. Μελέτη Βαβούρα-Καραβίτη-Τσούχλου	57
III. Μελέτη Τάτσου - Συνεργατών.	62
1.4. Επανεκτίμηση του Υποδείγματος του Πανεπιστημίου του Leicester	70
1.4.1. Εισαγωγή.	70
1.4.2. Στατιστικά Δεδομένα	71
1.4.3. Θεωρητικές Αδυναμίες.	72
1.4.4. Εκτιμητικές Αδυναμίες.	75
1.4.5. Στατιστικές Εκτιμήσεις.	76
1.4.6. Προβλήματα Εξειδικεύσεως του Υποδείγματος.	85
1.4.7. Εκτίμηση της Συναρτήσεως Ζητήσεως Χρήματος (Πανεπιστημίου Leicester) με την Παραδοχή Μηδενικής Παραοικονομίας	93
1.5. Το Τρέχον Πιθανόν Μέγεθος της Παραοικονομίας - Συμπεράσματα - Προτάσεις	103
1.5.1. Το Πιθανόν Μέγεθος της Παραοικονομίας	103
1.5.2. Σύνοψη Διαπιστώσεων - Συμπερασμάτων	108
A. Εμπειρικές Ενδείξεις Αναξιοπιστίας	109
B. Θεωρητικές Αδυναμίες.	110

1.5.3. <i>Επισημάνσεις – Προτάσεις Πολιτικής</i>	112
1.6. Ενδείξεις από Εκτιμήσεις της Παραοικονομίας – με την Μέθοδο Ζητήσεως Χρήματος – σε Άλλες Χώρες	114
1.7. Υπό Μορφή Επιλόγου	118
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ 1	121
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. Παραοικονομία: Έννοια και Επιπτώσεις	127
2.1. Εννοιολογική Οριοθέτηση της Παραοικονομίας	129
2.1.1. <i>Λειτουργικός Ορισμός</i>	131
2.1.2. <i>Ανήθικες και Παράνομες Συναλλαγές</i>	134
2.2. Επιδράσεις της Παραοικονομίας	137
2.2.1. <i>Δυσμενείς Επιπτώσεις</i>	139
2.2.2. <i>Ευεργετικές Επιπτώσεις</i>	140
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. Προσδιοριστικοί Παράγοντες της Παραοικονομίας	145
3.1. Αιτιώδεις Παράγοντες.....	147
3.1.1. <i>Δημοσιονομικό Βάρος – Διοικητικές Παρεμβάσεις (Ρυθμίσεις)</i>	149
3.1.2. <i>Επίπεδο Φορολογικής Ηθικής</i>	152
3.1.3. <i>Επίπεδο Ανεργίας</i>	152
3.1.4. <i>Επίπεδο Αναπτύξεως</i>	153
3.1.5. <i>Οι Μεταβιβαστικές Πληρωμές, ή άλλως οι Δαπάνες «Κοινωνικής Προστασίας»</i>	154
3.2. Εμπειρικές Ενδείξεις και Αξιολογήσεις για τη Σχετική Σπουδαιότητα των Αιτιών	156
3.2.1. <i>Δημοσιονομικό Βάρος</i>	156
3.2.2. <i>Επίπεδο Φορολογικής Ηθικής</i>	159
3.2.3. <i>Επίπεδο Ανεργίας</i>	160
3.2.4. <i>Συγκριτική Αξιολόγηση</i>	161
3.3. Εμπειρικές Ενδείξεις από Νεότερες Έρευνες	164
3.3.1. <i>Φορολογικό Βάρος</i>	164
3.3.2. <i>Ρυθμιστικές Παρεμβάσεις (άδειες, περιορισμοί διάφοροι κ.τ.λ.)</i>	167
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. Μέθοδοι Μετρήσεως	169
4.1. Εισαγωγή.	171
4.2. Έμμεσοι Μέθοδοι	175
4.2.1. <i>Μέθοδοι Διαφορών</i>	176

(α) Μέθοδος Εισοδήματος Δαπάνης (Αποκλίσεις)	176
4.2.2. Μέθοδος Αγοράς Εργασίας	177
4.2.3. Νομισματικές Μέθοδοι	181
(i) Ζήτηση ρευστών:	
Σταθερή σχέση (ρευστών) : (καταθέσεων)	182
(ii). Μέθοδος Τανζι	185
(iii). Συναλλακτική Μέθοδος	190
4.2.4. Μέθοδος Φυσικών Ροών	192
4.2.5. Μέθοδος Υποδειγμάτων (Συνδυασμός Δεικτών και Αιτιωδών Παραγόντων)	195
4.3. Εμπειρικά Αποτελέσματα	199
4.3.1. Ενδεικτικά Μεγέθη της Παραοικονομίας στις Ανεπτυγμένες Οικονομίες: Παλαιότερες Εκτιμήσεις	199
α. Ενδεικτικά Μεγέθη της Παραοικονομίας σε Οικονομίες της Αγοράς	200
β. Νεότερες Εκτιμήσεις	204
4.3.2. Εκτιμήσεις της Παραοικονομίας στις υπό Ανάπτυξη και σε Φάση Μεταβάσεως Χώρες	210
α. Χώρες σε Φάση Μεταβάσεως	210
β. Η Παραοικονομία στις Αναπτυσσόμενες Χώρες	213
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ 1 ΕΩΣ 4	217

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5. Μέθοδος Άμεσης Προσεγγίσεως:	
Κλαδική Ανάλυση	225
5.1. Εισαγωγή	227
5.2. Κλαδική Διερεύνηση του Εγχωρίου Προϊόντος: Ποσοτική Οριοθέτηση της Παραοικονομίας δια της εις «Άτοπον Απαγωγής»	228
α. Γεωργία-Κτηνοτροφία-Δάση-Αλιεία	230
β. Κλάδοι Αστικής Παραγωγής	231
5.3. Μια Εναλλακτική Εκτίμηση του Εγχωρίου Προϊόντος κατά Κλάδο Παραγωγής	232
5.3.1. Εισαγωγή	232
5.3.2. Πρωτογενής Τομέας	233
5.3.3. Μεταποίηση	234
5.3.4. Κατασκευές	241
5.3.5. Μεταφορές-Επικοινωνίες	243

5.3.6. Εμπόριο.....	246
5.3.7. Τράπεζες - Ασφάλειες - Κτηματικές Επιχειρήσεις.....	249
5.3.8. Κατοικίες.....	251
5.3.9. Υγεία-Εκπαίδευση.....	253
5.3.10. Διάφορες Υπηρεσίες.....	261
5.3.11. Ανακεφαλαίωση.....	277
5.4. Παράνομες και Ανήθικες Δραστηριότητες.....	279
5.4.1. Ναρκωτικά.....	279
5.4.2. Πορνεία.....	279
5.4.3. Εισοδήματα από Έκφραση «Εγυρήματων Ευχαριστιών»..	280
5.4.4. Εισοδήματα από την Άσκηση Λαθρεμπορίου.....	281
5.4.5. Παράνομη Εξαγωγή Συναλλάγματος.....	282
5.4.6. Οικονομικές Ατασθαλίες στο Δημόσιο Τομέα.....	283
5.4.7. Ανακεφαλαίωση.....	284
5.5. Συνολικό Μέγεθος Παραοικονομίας: Πρώτη Ποσοτική Προσέγγιση.....	284
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7. Συμπεράσματα και Προτάσεις Πολιτικής.....	289
7.1. Συμπεράσματα.....	292
7.2. Προτάσεις Πολιτικής.....	299
α. Ασφαλιστικό σύστημα - Κοινωνική προστασία.....	300
β. Φορολογικό Σύστημα.....	302
7.3. Επίλογος.....	304
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ. Πίνακες από τη Μελέτη «Η Παραοικονομία στην Ελλάδα».....	305
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ 5 ΚΑΙ 7.....	317

ΠΙΝΑΚΕΣ
ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ 1 ΕΩΣ 4

**ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. Κριτική Θεώρηση των Εκτιμήσεων
για το Μέγεθος της Παραοικονομίας στην Ελλάδα**

Πίνακας 1.1.	Εκτιμήσεις του Μεγέθους της Παραοικονομίας στην Ελλάδα	41
Πίνακας 1.2.	Εκτίμηση του Μεγέθους της Παραοικονομίας (1984), όπως αυτό συνάγεται από τα Αναθεωρημένα Εθνικολογιστικά Δεδομένα	43
Πίνακας 1.3.	Ιδιωτική Καταναλωτική Δαπάνη, όπως προκύπτει από τους Εθνικούς Λογαριασμούς και τις Έρευνες Οικογενειακών Προϋπολογισμών	46
Πίνακας 1.4.	Το Μέγεθος της Παραοικονομίας στην Ελλάδα. Εκτίμηση με τη Μέθοδο του Λόγου C/D	52
Πίνακας 1.5.	Το Μέγεθος της Παραοικονομίας στην Ελλάδα. Εκτίμηση με τη Μέθοδο Tanzi	53
Πίνακας 1.6.	Το Μέγεθος της Παραοικονομίας στην Ελλάδα. Εκτίμηση με τη Μέθοδο της Ζητήσεως για Ρευστά	54
Πίνακας 1.7.	Το Μέγεθος της Παραοικονομίας στην Ελλάδα. Εκτίμηση με τη Μέθοδο των Διαφορών	55
Πίνακας 1.8.	Εκτίμηση Παραοικονομίας	60
Πίνακας 1.9.	Μέγεθος Παραοικονομίας βάσει Εκτιμήσεων T-Σ: Ανάλυση Ευαισθησίας (Εξειδίκευση, Μέθοδος Εκτιμήσεως και Δεδομένα T-Σ)	79
Πίνακας 1.10.	Μέγεθος Παραοικονομίας βάσει Εκτιμήσεων ΙΤΕΠ: Ανάλυση Ευαισθησίας (Εξειδίκευση, Μέθοδος Εκτιμήσεως και Δεδομένα T-Σ)	82
Πίνακας 1.11.	Επιλεγείσες Εκτιμήσεις της Παραοικονομίας	83
Πίνακας 1.12.	Εκτιμηθείσες Παράμετροι του Υποδείγματος Leicester (ΙΤΕΠ-Αναθεωρημένα Στοιχεία)	86
Πίνακας 1.13.	Σχετικό Μέγεθος της Παραοικονομίας με Εναλλακτικές Τιμές της β_1 . Εκτίμηση ΙΤΕΠ με d_3 και Σταθερό Όρο. (Εξειδίκευση, Μέθοδος Εκτιμήσεως και Δεδομένα Ομάδας Τάτσου)	87
Πίνακας 1.14.	Σχετικό Μέγεθος της Παραοικονομίας με Εναλλακτικές Τιμές της β_1 . Εκτίμηση	

	Παραμέτρων από ΙΤΕΠ, σε Συνάρτηση χωρίς Σταθερό Όρο. (Εξειδίκευση, Μέθοδος Εκτιμήσεως και Δεδομένα Ομάδας Τάτσου)	89
Πίνακας 1.15.	Σχετικό Μέγεθος της Παραοικονομίας με Εναλλακτικές Τιμές της β_1 . Εκτίμηση Παραμέτρων από ΙΤΕΠ, σε Συνάρτηση χωρίς Σταθερό Όρο αλλά με d_3 . (Εξειδίκευση, Μέθοδος Εκτιμήσεως και Δεδομένα Ομάδας Τάτσου).	91
Πίνακας 1.16.	Εκτιμηθείσες Παράμετροι του Υποδείγματος Leicester (ΙΤΕΠ-Ενσωμάτωση Y_{HI})	94
Πίνακας 1.17.	Σχετικό Μέγεθος της Παραοικονομίας με Εναλλακτικές Τιμές της β_1 . (Εξειδίκευση, Μέθοδος Εκτιμήσεως και Δεδομένα ΙΤΕΠ – Ενσωματωμένη Παραοικονομία).	95
Πίνακας 1.17α.	Εκτίμηση Παραοικονομίας (Μη Ενσωματωμένη Παραοικονομία, Ενσωματωμένη Παραοικονομία).	96
Πίνακας 1.18.	Σχετικό Μέγεθος της Παραοικονομίας με Εναλλακτικές Τιμές της β_1 . Ενσωματωμένη Παραοικονομία, με Σταθερό Όρο και d_3 . (Εξειδίκευση, Μέθοδος Εκτιμήσεως και Δεδομένα ΙΤΕΠ).	100
Πίνακας 1.19.	Σχετικό Μέγεθος της Παραοικονομίας με Εναλλακτικές Τιμές της β_1 . Ενσωματωμένη Παραοικονομία, χωρίς Σταθερό Όρο. (Εξειδίκευση, Μέθοδος Εκτιμήσεως και Δεδομένα Ομάδας Τάτσου).	101
Πίνακας 1.20.	Σχετικό Μέγεθος της Παραοικονομίας με Εναλλακτικές Τιμές της β_1 . Ενσωματωμένη Παραοικονομία, με d_3 και χωρίς Σταθερό Όρο. (Εξειδίκευση, Μέθοδος Εκτιμήσεως και Δεδομένα Ομάδας Τάτσου)	102
Πίνακας 1.21.	Παραοικονομία ως % του ΑΕΠ (Εκτίμηση Παυλόπουλου 1984, Αναθεώρηση Ε.Λ. 1988).	105
Πίνακας 1.22.	Κατανομή Χωρών με βάση το Ποσοστό Αύξησης της Παραοικονομίας (1997/1989)	114
Πίνακας 1.23.	Το Μέγεθος της Παραοικονομίας ως Ποσοστό του ΑΕΠ στις Χώρες του ΟΟΣΑ. Μέθοδος: Ζήτηση Χρήματος.	118

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. Προσδιοριστικοί Παράγοντες της Παραοικονομίας

Πίνακας 3.1.	Ιεράρχηση (τακτική) Χωρών του ΟΟΣΑ με Κριτήρια το Φορολογικό Βάρος και τις Λοιπές Δημόσιες Επιβαρύνσεις.....	158
Πίνακας 3.2.	Κατάταξη Χωρών με βάση το Ποσοστό Συμμετοχής του Εργατικού Δυναμικού στον Πληθυσμό, το Ποσοστό Ανεργίας και τις Πραγματικές Ώρες Απασχολήσεως στη Βιομηχανία.....	161
Πίνακας 3.3.	Προβλεπόμενο Μέγεθος Παραοικονομίας (βάσει μεταβλητών της αγοράς εργασίας).....	161
Πίνακας 3.4.	Ταξινόμηση Ορισμένων Χωρών του ΟΟΣΑ ως προς το Πιθανό Μέγεθος της Παραοικονομίας με βάση Συνδυασμό Τριών Κριτηρίων	162

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. Μέθοδοι Μετρήσεως

Πίνακας 4.1.	Εκτιμήσεις του Απασχολούμενου στην Παραοικονομία Εργατικού Δυναμικού σε Ορισμένες Χώρες της ΕΕ.....	180
Πίνακας 4.2.	Εκτιμήσεις του Σχετικού Μεγέθους της Παραοικονομίας 17 Χωρών του ΟΟΣΑ, 1978, % GNP.....	197
Πίνακας 4.3.	ΗΠΑ. Εκτιμήσεις του Μεγέθους της Παραοικονομίας σε Όρους GNP βάσει Εναλλακτικών Μεθόδων Μετρήσεως.....	203
Πίνακας 4.4.	Ηνωμένο Βασίλειο. Εκτιμήσεις του Μεγέθους της Παραοικονομίας σε Όρους GNP βάσει Εναλλακτικών Μεθόδων Μετρήσεως.....	203
Πίνακας 4.5.	Δυτ. Γερμανία. Εκτιμήσεις του Μεγέθους της Παραοικονομίας σε Όρους GNP βάσει Εναλλακτικών Μεθόδων Μετρήσεως.....	203
Πίνακας 4.6.	Σουηδία. Εκτιμήσεις του Μεγέθους της Παραοικονομίας σε Όρους GNP βάσει Εναλλακτικών Μεθόδων Μετρήσεως.....	204
Πίνακας 4.7.	Μεταβολή του Σχετικού Μεγέθους της Παραοικονομίας (% ΑΕΠ) σε Έπιλεγμένες Ανεπτυγμένες Οικονομίες (Περίοδος 1960-95).....	204

Πίνακας 4.8.	Μέγεθος Παραοικονομίας στις Χώρες του ΟΟΣΑ. (σε ποσοστό του ΑΕΠ).....	207
Πίνακας 4.9.	Τάξη Μεγέθους της Παραοικονομίας στις Χώρες του ΟΟΣΑ (1996/97). Μέθοδος Εκτιμήσεως: Συνάρτηση Ζητήσεως Ρευστών	208
Πίνακας 4.10.	Τάξη Μεγέθους της Παραοικονομίας στις Χώρες του ΟΟΣΑ (1996/97). Μέθοδος Εκτιμήσεως: Φυσική Εισροή (Ηλεκτρική Ενέργεια).....	209
Πίνακας 4.11.	Μέγεθος Παραοικονομίας ως % του ΑΕΠ στις προς Μετάβαση Χώρες.....	212
Πίνακας 4.12.	Η Παραοικονομία στις Αναπτυσσόμενες στις προς Μετάβαση Χώρες (% του ΑΕΠ).....	214

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5. Μέθοδος Άμεσης Προσεγγίσεως: Κλαδική Ανάλυση

Πίνακας 10.	Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν του Δημόσιου Τομέα 1984.....	232
Πίνακας 11.	Συμμετοχή Καταστημάτων Μεγέθους 1-9 Ατόμων στην Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία της Μεταποιήσεως.....	235
Πίνακας 12.	Ακαθάριστο Εισόδημα Εκπαιδεύσεως (1984)....	261
Πίνακας 13.	Πιθανό Μέγεθος της Παραοικονομίας στον Κλάδο «Διάφορες Υπηρεσίες» κατά το Έτος 1984.....	278
Πίνακας 14.	Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν (1984).....	287

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας Π1.	Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν 1984.....	307
Πίνακας Π2.	Ακαθάριστο Εισόδημα Μεταφορών – Επικοινωνιών 1984.....	307
Πίνακας Π3.	Ακαθάριστο Εισόδημα Εμπορίου 1984 (Με βάση τη μέθοδο της δαπάνης).....	308
Πίνακας Π4.	Ακαθάριστο Εισόδημα Εμπορίου 1984 (Εισοδηματική Μέθοδος).....	309
Πίνακας Π5.	Ακαθάριστο Εισόδημα από Κατοικίες 1984.....	309
Πίνακας Π6.	Ακαθάριστο Εισόδημα του Υποκλάδου «Υγεία» 1984.....	310

Πίνακας Π7.	Αριθμός Μαθητών ανά Βαθμίδα Εκπαιδύσεως για το Σχολικό Έτος 1983/84	311
Πίνακας Π8.	Ποσοστά Συμμετοχής Μαθητών στην Παραπαιδεία, Διάρκεια και Μέσο Μηνιαίο Δίδακτρο ανά Βαθμίδα Εκπαιδύσεως.....	312
Πίνακας Π9.	Ακαθάριστο Εισόδημα Εστιατορίων-Καφενείων- Ζαχαροπλαστείων 1984	313
Πίνακας Π10.	Ορισμένα Πληθυσμιακά Στοιχεία και Στοιχεία Εργατικού Δυναμικού βάσει της Απογραφής του 1981	313
Πίνακας Π11.	Εκτίμηση Δικηγορικής Αμοιβής 1984.....	314
Πίνακας Π12.	Ποσοστά Συμμετοχής του Εργατικού Δυναμικού στον Πληθυσμό βάσει Στοιχείων Απογραφής του Πληθυσμού 1981	315
Πίνακας Π13.	Ποσοστά Συμμετοχής του Εργατικού Δυναμικού στον Πληθυσμό στις Χώρες της ΕΟΚ.....	315
Πίνακας Π14.	Ποσοστά Συμμετοχής του Εργατικού Δυναμικού στον Πληθυσμό στις Χώρες της ΕΟΚ. (Κατανομή ανά Φύλο).....	316

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ 1 ΕΩΣ 4

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. Κριτική Θεώρηση των Εκτιμήσεων για το Μέγεθος της Παραοικονομίας στην Ελλάδα

Διάγραμμα 1.1.	Παραοικονομία ως % του ΑΕΠ. Μέθοδος C/D ..	52
Διάγραμμα 1.2.	Παραοικονομία ως % του ΑΕΠ. Μέθοδος Tanzi.	53
Διάγραμμα 1.3.	Παραοικονομία ως % του ΑΕΠ. Εκτίμηση με τη Ζήτηση Ρευστών Διαθεσίμων	54
Διάγραμμα 1.4.	Παραοικονομία ως % του ΑΕΠ. Εκτίμηση με τη Μέθοδο των Διαφορών	55
Διάγραμμα 1.5.	Διαγραμματική Απεικόνιση της Παραοικονομίας με Διαφόρους Μεθόδους Μετρήσεως	56
Διάγραμμα 1.6.	Διαχρονική Εξέλιξη της Παραοικονομίας στην Ελλάδα κατά την Περίοδο 1958-1988.	59
Διάγραμμα 1.7.	Διαχρονική Εξέλιξη της Παραοικονομίας στην Ελλάδα.	63
Διάγραμμα 1.8.	Διαγραμματική Απεικόνιση Παραοικονομίας (Εκτίμηση T-Σ).	80
Διάγραμμα 1.9.	Διαγραμματική Απεικόνιση Παραοικονομίας (Εκτίμηση ΙΤΕΠ)	83
Διάγραμμα 1.10.	Παραοικονομία. Εκτίμηση ΙΤΕΠ με d_3 και Σταθερό Όρο	88
Διάγραμμα 1.11.	Παραοικονομία. Εκτίμηση ΙΤΕΠ χωρίς Σταθερό Όρο	90
Διάγραμμα 1.12.	Παραοικονομία. Εκτίμηση ΙΤΕΠ χωρίς Σταθερό Όρο, αλλά με d_3	92
Διάγραμμα 1.13.	Σχετικό Μέγεθος Παραοικονομίας (Εκτιμήσεις ΙΤΕΠ με Ενσωματωμένη Παραοικονομία)	97
Διάγραμμα 1.14.	Εκτιμήσεις Παραοικονομίας: Συγκριτικά Μεγέθη για $\beta_1=0,794$	98

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. Παραοικονομία: Έννοια και Επιπτώσεις

Διάγραμμα 2.1.	Διαγραμματική Απεικόνιση της Συνολικής Οικονομικής Δραστηριότητας	133
----------------	--	-----

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Η σοβαρότητα του προβλήματος της παραοικονομίας είναι συνάρτηση του μεγέθους της και της δυναμικής της. Μεγάλη παραοικονομία (μεγαλύτερη του 10% του ΑΕΠ), ακόμη και όταν η αντίστοιχη φοροδιαφυγή είναι πολύ μικρότερη, καθίσταται πρόβλημα για την οικονομική πολιτική διότι οι διάφοροι οικονομικοί δείκτες που χρησιμοποιούνται ως οδηγοί για την διαμόρφωσή της παρέχουν παραπλανητικές πληροφορίες¹. Είναι, επομένως, απολύτως δικαιολογημένες οι κατά καιρούς προσπάθειες εκτιμήσεως του μεγέθους της από άτομα και ερευνητικούς φορείς. Για την πολιτεία αποτελεί χρέος η ενίσχυση τέτοιων προσπαθειών, υπό την προϋπόθεση πάντοτε, ότι οι προδιαγραφές, όπως συμβαίνει για κάθε «τεχνικής» φύσεως μελέτη, έχουν σχεδιασθεί, ώστε το αποτέλεσμα να είναι το καλύτερο δυνατόν, υπό τους υφιστάμενους περιορισμούς. Η πολιτεία δεν μπορεί να υποστηριχθεί, εν προκειμένω, ότι έχει επιτελέσει το χρέος της. Αντιθέτως, μάλιστα, όπως θα δειχθεί στα επόμενα, είτε έχει παραμείνει παρατηρητής, είτε έχει ακολουθήσει μη αποτελεσματική προσέγγιση στο σοβαρό ζήτημα αποκτήσεως στερεάς γνώσεως για το μέγεθος και την φυσιογνωμία της παραοικονομίας.

Αισθάνομαι την ανάγκη να εξηγήσω την απόφασή μου να ασχοληθώ ξανά μετά 15 ολόκληρα χρόνια, με την παραοικονομία. Όχι για να επανεκτιμήσω το μέγεθός της. Αν το έκανα θα έπρεπε να ακολουθήσω την ίδια προσέγγιση, δηλ. την υποκατάστασή μου στην πολυάνθρωπη υπηρεσία που είναι επιφορτισμένη με την εκτίμηση του εθνικού προϊόντος. Αυτό θα απαιτούσε θάρρος, ενθουσιασμό και μόχθο που δεν συνυπάρχουν στον αναγκαίο βαθμό στην ηλικία μου. Η προσπάθεια θα περιορισθεί σε αξιολογήσεις προσπαθειών εκτιμήσεως του μεγέθους της παραοικονομίας για την Ελλάδα, που διενεργήθησαν με έμμεσες μεθόδους. Είναι προσπάθεια αμφισβητήσεως της αξιοπιστίας ορισμένων υποδειγμάτων, με τα οποία έχει επιχειρηθεί ο υπολογισμός της.

Τα προκύπτοντα από τις εν λόγω εκτιμήσεις μεγέθη, αλλά και η από αυτά αναδυόμενη τάση προκαλούν ένα είδος ενστικτώδους απορρίψεως. Προκαλεί, πράγματι, ανησυχία το γεγονός, ότι ενώ έχει προηγηθεί αναθεώρηση του ΑΕΠ προς τα άνω κατά 23,4%, υπάρχει επίσημη υιοθέτηση πρόσφατης εκτιμήσεως (36,7%). Αυτό σημαίνει, βασικώς, ότι γίνεται δεκτό από κυβέρνηση και αντιπολίτευση ένα μέγεθος για την

1. Βλ. σχετική αναφορά σε επόμενο κεφάλαιο.

παραοικονομία που θα υπερέβαινε το 60% του επισήμου ΑΕΠ, αν δεν είχε χωρήσει η αναθεώρηση (η οποία θα μπορούσε κάλλιστα, όπως τόσα άλλα πράγματα, να μην έχει συντελεσθεί).

Υπάρχει, πράγματι, κανείς στοιχειωδώς ασχολούμενος με την ελληνική οικονομία που πιστεύει ότι το 60% της οικονομικής δραστηριότητας είναι αόρατο τόσο από τις φορολογικές, όσο και από τις στατιστικές υπηρεσίες; Ένας πρόχειρος έλεγχος των ακραίων ευρημάτων μπορεί δια της «εις άτοπον απαγωγής» να καταδείξει πόσον έωλα είναι τα αποτελέσματα των εμμέσων προσεγγίσεων, είτε αυτές είναι οικονομικού τύπου, είτε κάποιας απλούστερης ή απλοϊκής μορφής. Διότι υπάρχουν δραστηριότητες που ενδεχομένως υπερβαίνουν και το 60% του συνολικού ΑΕΠ, οι οποίες από στατιστικής απόψεως – διότι αυτό ενδιαφέρει εν προκειμένω – δεν μπορούν ούτε καν την μέθοδο της στρουθοκαμήλου να εφαρμόσουν για την απόκρυψη της δραστηριότητός τους. Εύκολα μπορεί κανείς να οδηγηθεί στο αδιέξοδο συμπέρασμα, ότι για να δικαιολογηθεί τόσο υψηλό μέγεθος παραοικονομίας, όσον οι έμμεσες μέθοδοι υποστηρίζουν, πρέπει στο 40% της οικονομικής δραστηριότητας να συμβαίνουν τέρατα και σημεία. Κάτι τέτοιο, όμως, ούτε από καθαράς φορολογικής σκοπιάς θεωρούμενο δεν είναι πλέον δυνατόν να συμβαίνει.

Εις επίρρωση των «εξωπραγματικών» ποσοτικών ευρημάτων προεβλήθη και το επιχείρημα, ότι υψηλό ποσοστό των πολιτών δέχεται να μετέχει στην παραοικονομία. Αυτό, όμως, δεν σημαίνει απόλυτως τίποτε για το μέγεθος της παραοικονομίας. Διότι σημασία έχει και το ποσοστό σε προστιθέμενη αξία κατά το οποίο γίνεται η συμμετοχή στην παραοικονομία. Αν το 100% του πληθυσμού συμμετέχει στην παραοικονομία, αλλά με μέσο ποσοστό 10%, το μέγεθος της παραοικονομίας θα είναι 10%. Αν το 20% μόνον μετέχει στην παραοικονομία, αλλά με ποσοστό στατιστικής αποκρύψεως 80%, η παραοικονομία θα είναι 16%. Είναι άκρως παραπλανητική και επικίνδυνη η συναγωγή συμπερασμάτων για ποσοτικά μεγέθη τέτοιας σπουδαιότητας από τα χαρακτηριστικά αυτών που μετέχουν στο σχετικό άθλημα της παραοικονομίας και, γενικότερα, από στοιχεία ποιοτικής φύσεως. Το στοίχημα δεν είναι η δημιουργία εντυπώσεων από μια προσωρινή έκλαμψη. Το στοίχημα για το οποίο αξίζει κανείς να αναλάβει τον σχετικό κίνδυνο είναι να αναλάβει τον μόχθο και την θυσία που απαιτείται για να εισχωρήσει βαθειά στις περιοχές της παραοικονομίας και φοροδιαφυγής και να προσφέρει στερεά γνώση, στην οποία να δικαιολογείται η θεμελίωση περαιτέρω βελτιώσεως της εκτιμήσεως των μακροοικονομικών μεγεθών, καθώς και ρεαλιστική οικονομική πολιτική.

Διερωτώμαι, πράγματι, αν έχει απασχολήσει την σκέψη των μελετητών, που καταφεύγουν στην σχετικώς ολιγότερον κοπιώδη προσπάθεια εκτιμήσεως της παραοικονομίας με την μέθοδο του οικονομετρικού υποδείγματος, τουτέστιν μιας συναρτήσεως ζητήσεως χρήματος, ποια είναι τα συνεπαγόμενα των ποσοτικών ευρημάτων, καθώς και των ευρημάτων για τα χαρακτηριστικά των παραοικονομούντων (οσάκις χρησιμοποιούνται και αυτά). Τι σημαίνουν σε όρους κοινωνικής ευημερίας· σε όρους ανεργίας· σε όρους φορολογικού βάρους· σε όρους πραγματικής συγκλίσεως. Αν δεχθούμε τις σχετικές εκτιμήσεις ως μια καλή προσέγγιση της πραγματικότητας, τότε οι πανταχόθεν εκβαλλόμενες κραυγές απελπισίας για την κοινωνία των 2/3 και τα τοιαύτα αποτελούν επιεικώς αστειότητες. Αλλά και η εκτίμηση της ΕΕ ότι η χώρα μας έχρηζε τόσον γενναιόδωρης βοήθειας για να επιτύχει την επιθυμητή σύγκλιση αντανάκλασε σε κάποιο βαθμό επιπολαιότητα μη συγγνωστή.

Νομίζω, τα ανωτέρω αρκούν για να εξηγήσουν το ενδιαφέρον μου να εγκύψω ξανά στο πρόβλημα της παραοικονομίας, έστω και υπό τις προδιαγραφές που θα γίνει τούτο. Θα ήθελα, ωστόσο, να προσθέσω ως επωδό στον παρόντα πρόλογο, το αποτέλεσμα αναλογικής προεκτάσεως της τάσεως του μέσου όρου της παραοικονομίας 17 χωρών του ΟΟΣΑ για 25 περίπου έτη, με αρχή το 1996/97, όταν η εκτίμηση της παραοικονομίας ήταν ίση με 16,9% του επισήμου ΑΕΠ. Για το 2020, προκύπτει μέγεθος παραοικονομίας μεγαλύτερο του 50%, για τις ανεπτυγμένες χώρες του ΟΟΣΑ! Απλουστάτα, διότι όσον αυξάνεται το ΑΕΠ αυξάνεται και η παραοικονομία, όπως αναλυτικά θα εκθεθεί στα επόμενα. Βεβαίως, το μέγα μειονέκτημα των υποδειγμάτων που μνημονεύσαμε είναι ότι δεν παρέχουν πληροφορίες για τους κλάδους παραγωγής όπου υπάρχουν ενδείξεις για σοβαρή στατιστική ή φορολογική διαφυγή. Χωρίς την πληροφόρηση αυτή γίνεται εξαιρετικώς δαπανηρή και επικίνδυνη οποιαδήποτε προσπάθεια εντοπισμού και καταπολεμήσεως των παραγόντων, οι οποίοι σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση επιτρέπουν την στατιστική ή φορολογική διαφυγή της οικονομικής δραστηριότητας.

Εκφράζουμε την ελπίδα ότι τα ευρήματα της μελέτης και οι διατυπούμενες σ' αυτήν σκέψεις θα βοηθήσουν στη σωστή κατεύθυνση την επιστημονική έρευνα στο σοβαρότατο αντικείμενο, που ονομάζουμε παραοικονομία. Πολιτική αντιμετώπισεως του φαινομένου που στηρίζεται σε ευρήματα μη ανταποκρινόμενα στην πραγματικότητα είναι ενδεχόμενο να είναι πιο βλαπτική παρ' όσον η ίδια η παραοικονομία.

Η ολοκλήρωση της μελέτης οφείλει πολλά σε πολλούς. Η άμεση συνεργάτις μου κ. Σοφία Πανούση αντιμετώπισε με ιδιαίτερη φροντίδα

και αποτελεσματικότητα τα ποικίλα τεχνικά και διοικητικής φύσεως θέματα που ανέκυπταν κατά τη διεξαγωγή της έρευνας. Ευχαριστίες οφείλω, επίσης, στον κ. Βασίλειο Κωνσταντάρα για τη βοήθειά του στο υπολογιστικό έργο που απαίτησαν οι πινακοποιήσεις, αλλά και η συγκέντρωση των στοιχείων. Τέλος, οφείλω να μνημονεύσω την πολύτιμη βοήθεια του συνεργάτη μου κ. Ανδρέα Κουζέλη, του οποίου η μακρά εμπειρία και αναλυτική ικανότητα σε θέματα οικονομικών μετρήσεων και διερευνήσεως οικονομικών υποδειγμάτων συνέβαλε αποφασιστικά στην αποφυγή σφαλμάτων που ελλοχεύουν σε κάθε βήμα τέτοιων ερευνών. Ο συνάδελφος κ. Βασίλης Δαλαμάγκας με προθυμία βοήθησε στη λύση ορισμένων προβλημάτων που ανέκυψαν κατά την στατιστική εκτίμηση των παραμέτρων και τον ευχαριστώ.

Είναι αυτονόητο, ότι η ευθύνη για τυχόντα λάθη και παραλείψεις είναι αποκλειστικώς δική μου.

*Καθηγητής Π.Γ. Παυλόπουλος
Αθήνα, Οκτώβριος 2002*

ΣΥΝΟΨΗ

1. Η παρούσα μελέτη δεν αποτελεί συνέχεια της προ 15 ετών προσπάθειας «μετρήσεως» της παραοικονομίας, η οποία είχε χρησιμοποιήσει ως μέθοδο υπολογισμού την εθνικολογιστική μέθοδο αντικειμενικού προσδιορισμού του μεγέθους του εγχωρίου προϊόντος¹. Αντιθέτως. Συνιστά αμφισβήτηση της εγκυρότητας των αποτελεσμάτων των των εμμέσων μεθόδων, καθ' όσον τουλάχιστον αφορά στις εφαρμογές αυτών στην χώρα μας.
2. Αφορμή προς τούτο έδωσε η προσφάτως δημοσιευθείσα μελέτη² των Ν. Τάτσου και Συνεργατών, στην οποία εμπεριέχεται και εκτίμηση του μεγέθους της παραοικονομίας στην Ελλάδα. Για το έτος 1984 το μέγεθος της οικονομίας εκτιμάται σε 33,6%, έναντι προγενέστερης εκτιμήσεως για το ίδιο έτος και με την ίδια μέθοδο 27,8%³. Η εκτίμηση, ωστόσο, των Ν. Τάτσου-Συνεργατών έγινε με το επίσημο ΑΕΠ αναθεωρημένο κατά 23,4%. Η αδικαιολόγητη αυτή διάσταση μεταξύ εκτιμήσεων με την αυτή μέθοδο, δεδομένης και της προς τα άνω αναθεωρήσεως του ΑΕΠ (ενσωμάτωση παραοικονομίας), επικουρούμενη και από την μακροπρόθεσμη ανοδική τάση του προκύπτοντος ποσοστού της παραοικονομίας, παρέσχε επαρκές αργiori έρεισμα αμφισβήτησεως της αξιοπιστίας του χρησιμοποιούμενου υποδείγματος.
3. Είναι, πράγματι, άκρως απίθανο μετά την αναθεώρηση προς τα άνω του ΑΕΠ να παραμένει στατιστικώς διαφεύγουσα οικονομική δραστηριότητα υπερβαίνουσα το 15%. Προς την άποψη αυτή ευθυγραμμίζονται και οι αξιολογικές κρίσεις συναδέλφων, συστηματικών μελετητών της ελληνικής οικονομίας. Υπάρχουν, τω όντι, σοβαροί λόγοι απορρίψεως του ευρήματος ότι το ποσοστό της παραοικονομίας στην Ελλάδα αυξάνεται διαχρονικώς.
(α) Στην οικονομία συντελούνται διαρθρωτικές αλλαγές, οι οποίες περιορίζουν σημαντικώς τόσο την φοροδιαφυγή όσο και την μη στατιστική καταγραφή της οικονομικής δραστηριότητας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί, εν προκειμένω, η αυξανόμενη

1. Π. Γ. Παυλόπουλος, Η Παραοικονομία στην Ελλάδα, IOBE, Αθήνα, 1987.

2. Ν. Τάτσος και Συνεργάτες, Παραοικονομία και Φοροδιαφυγή στην Ελλάδα Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2001.

3. Γ. Βαβούρας, Ν. Καραβίτης, Α. Τσούγλου (1990), Μια Άμεση Μέθοδος Εκτιμήσεως της Παραοικονομίας και Εφαρμογή στην Περίπτωση της Ελλάδος.

ποσοτικώς σημασία των μεγάλων καταστημάτων στον κλάδο του εμπορίου.

- (β) Μπορεί η δημόσια διοίκηση να έχει διολισθήσει σε κατώτερες βαθμίδες της κλίμακας που μετρεί την αποτελεσματικότητα, ωστόσο, αυτό αφορά περισσότερο στην εξυπηρέτηση του πολίτη και των επιχειρήσεων, λόγω αδρανείας ή πονηρίας των εντεταγμένων υπαλλήλων και ολιγότερο σε καταστρατηγήσεις του είδους που καθιστούν τις στατιστικές καταγραφές ακατάλληλες πηγές πληροφόρησης.
 - (γ) Η εισαγωγή των συστημάτων πληροφορικής στο δημόσιο, και ιδιαιτέρως στις φορολογικές υπηρεσίες, έχει αυξήσει τις πιθανότητες εντοπισμού των παρανομούντων και έχουν αντιστοίχως αυξήσει το ποσοστό στατιστικής καταγραφής των οικονομικών συναλλαγών.
 - (δ) Είναι λογικώς ακατανόητο να δεχθεί κανείς μια κατάσταση, όπως αυτή που περιγράφουν τα αποτελέσματα των οικονομετρικών υποδειγμάτων, σύμφωνα με τα οποία η παραοικονομία αναπτύσσεται διαχρονικώς ταχύτερα από την επίσημη οικονομία, και μάλιστα με τρόπο που να μπορεί κανείς να διαγνώσει ότι με την πάροδο ολίγων σχετικώς δεκαετιών η παραοικονομία θα είναι τόσο μεγάλη όσο και η επίσημη οικονομία!
4. Προς θεμελίωση της α ριζογί κρίσεως για αξιοπιστία του συγκεκριμένου υποδείγματος, αλλά και των λοιπών συνάφων, στα οποία εισέρχεται το μέγεθος του επίσημου ΑΕΠ ως προσδιοριστικός παράγων του ποσοστού της παραοικονομίας, έγινε κατ' αρχάς επανεκτίμηση του μεγέθους της παραοικονομίας με βάση τις έρευνες των οικογενειακών προϋπολογισμών¹. Πράγματι, το 27,6% για την παραοικονομία με βάση την εκτίμηση Κανελλόπουλου, περιορίστηκε σε 13,3% (1982) και το 34,6% σε 14,7% (1988). Το πλέον ενδιαφέρον εύρημα, ωστόσο, είναι η προκύπτουσα ένδειξη για απουσία ανοδικής τάσεως του μεγέθους της παραοικονομίας διαχρονικώς. Διότι, βασικώς, καθρεπτίζει τους διαρθρωτικούς και θεσμικούς λόγους που τείνουν διαχρονικώς να δημιουργούν περιορισμούς στην αύξηση του ποσοστού της παραοικονομίας.
5. Πρέπει να επισημανθεί, ότι η μεγάλη διάσταση μεταξύ των ευρημάτων των Βαβούρα-Συνεργατών και εκείνων των Τάτσου-Συνεργατών, έπρεπε να είχε οδηγήσει τους τελευταίους σε απόρριψη ή αμφισβήτηση

1. Η πρώτη εκτίμηση με τη μέθοδο αυτή έγινε από τον Κ. Κανελλόπουλο και δημοσιεύθηκε στο Greek Economic Review, το 1992.

του υποδείγματος που χρησιμοποίησαν. Είναι δε απορίας άξιον, γιατί δεν αξιοποίησαν την εν λόγω ευκαιρία. Διότι και οι δύο μελετητικές ομάδες χρησιμοποίησαν την ίδια βασικώς χρονική περίοδο, και, επομένως, το θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας της οικονομίας, το επίπεδο φορολογικής ηθικής και διαφθοράς, καθώς και ο βαθμός αποτελεσματικότητας της δημοσίας διοικήσεως ταυτίζονται στα αντίστοιχα δείγματα. Το μόνον διαφοροποιούν γνώρισμα είναι το μέγεθος του επισήμου ΑΕΠ. Η αναθεωρημένη, όμως, έκδοση των εισοδηματικών μεταβλητών, υπό καθαρώς αριθμητική θεώρηση έπρεπε να οδηγήσει σε μειωμένη παραοικονομία. Υπό οικονομική έννοια, εξάλλου, οι διαρθρωτικές αλλαγές θα ανέμενε κανείς να μειώσουν μάλλον, παρά να αυξήσουν την παραοικονομία.

Κατ' ουσίαν, οι μελετητές δέχονται ότι η προγενέστερη εκτίμηση με το ίδιο υπόδειγμα είχε υπεκτιμήσει την παραοικονομία κατά 60%. Πράγματι, αν το υπόδειγμα ήταν αξιόπιστο θα έπρεπε με βάση τα μη αναθεωρημένα στοιχεία να είχε δώσει μέγεθος παραοικονομίας για το δείγμα 1958-78 της τάξεως του 60%, ενόψει των εκτιμήσεων των Τ-Σ, και αντιστρόφως η μελέτη των Τ-Σ θα έπρεπε να είχε δώσει εκτίμηση της παραοικονομίας της τάξεως του 15% ενόψει των αποτελεσμάτων της μελέτης των Β-Σ.

6. Η καταλληλότητα του συγκεκριμένου υποδείγματος για την εκτίμηση του μεγέθους της παραοικονομίας ετέθη σε δοκιμασία διττός: από θεωρητικής σκοπιάς και από εμπειροστατιστικής θεωρήσεως.

(α) Θεωρητική Εξειδίκευση του Υποδείγματος

Καθ' όσον αφορά στην φορολογική μεταβλητή, παρατηρητέον ότι η παραοικονομία μπορεί να αυξάνεται και σε συνθήκες φθίνουσας φορολογικής επιβαρύνσεως και, αντιθέτως, να μειώνεται σε συνθήκες αυξανόμενης φορολογικής επιβαρύνσεως, τούτου εξαρτωμένου από την ύπαρξη και το επίπεδο αποτελεσματικότητας των μηχανισμών καταπολεμήσεως της φοροδιαφυγής και της διαφθοράς. Γενικώς ειπείν, ο ρόλος της φορολογικής μεταβλητής δεν είναι τόσο εύκολο να εξειδικευθεί εμπειρικά. Εξάλλου, αν η φορολογική επιβάρυνση αποτελεί ουσιώδη προσδιοριστικό παράγοντα της παραοικονομίας, αυτονοήτως θα αποτελεί ουσιώδη προσδιοριστικό παράγοντα και της επίσημης οικονομίας. Με άλλα λόγια το υπόδειγμα πάσχει από ανεπαρκή εξειδίκευση.

Πρέπει, επίσης, να υπομνησθεί σχετικώς, ότι στη σχετική διεθνή βιβλιογραφία και εμπειρική έρευνα το εξεταζόμενο είναι η επίπτωση της παραοικονομίας στην οικονομική ανάπτυξη και όχι το αντίστροφο,

που τελικώς αποτελεί την θεωρητική κατάληξη του υπό κρίση υποδείγματος.

Περαιτέρω, φαίνεται ότι εκ κατασκευής το κρινόμενο υπόδειγμα δίδει μονοτονική μεταβολή στο μέγεθος της παραοικονομίας, αφού η συνάρτηση είναι ομογενής και ομοθετική με βαθμό αναλογικότητας – βάσει των ελληνικών στατιστικών εκτιμήσεων – 1,845. Δηλαδή, για δεδομένη ποσοστιαία μεταβολή των ερμηνευτικών μεταβλητών θα έχουμε μεγαλύτερη ποσοστιαία μεταβολή της παραοικονομίας, ο δε λόγος (παραοικονομία / επίσημο ΑΕΠ) αποτελεί θετική συνάρτηση του χρόνου! Υπάρχουν και πολλές άλλες αδυναμίες, στις οποίες γίνεται εκτενής αναφορά στο σχετικό κεφάλαιο της μελέτης.

(β) Εμπειρικοστατιστική Διερεύνηση

Για να ενισχυθεί περαιτέρω η βάσει λογικών επιχειρημάτων αμφισβήτηση της αξιοπιστίας των αποτελεσμάτων που προκύπτουν από το κρινόμενο υπόδειγμα (Υπόδειγμα του Πανεπιστημίου του Leicester) έγινε εκτίμηση των παραμέτρων του υποδείγματος με την παραδοχή μηδενικής παραοικονομίας. Έγινε, με άλλα λόγια, πλήρης ενσωμάτωση της παραοικονομίας στο επίσημο ΑΕΠ, με προσαρμογές, φυσικά, και των λοιπών μεταβλητών, στις οποίες εμπλέκεται το επίσημο ΑΕΠ. Αυτό δεν είναι παράδοξο. Εξάλλου, η εκτίμηση των T-Σ αυτό ακριβώς έχει κάνει: έκαμε επανεκτίμηση των παραμέτρων με ενσωματωμένο τμήμα της παραοικονομίας ίσο με 23,4% του ΑΕΠ, όσο η γενομένη αναθεώρηση.

Η παρούσα άσκηση κατέδειξε αυτό που εξ αρχής είχαμε υποπτεύσει: την ακαταλληλότητα του υποδείγματος ως εργαλείου εμμέσου εκτιμήσεως του μεγέθους της παραοικονομίας. Πράγματι, η ενσωμάτωση της παραοικονομίας στο επίσημο ΑΕΠ «παρήγαγε» παραοικονομία μεγαλύτερη των εκτιμήσεων των T-Σ, όπως ακριβώς οι εκτιμήσεις των T-Σ είχαν παράξει μεγαλύτερη παραοικονομία σε σύγκριση με τις εκτιμήσεις των B-Σ. Συγκεκριμένως, για το έτος 1997 προκύπτει μέγεθος παραοικονομίας ίσο με 58,0% έναντι 36,7% της εκτιμήσεως των T-Σ.

Επειδή το μέγεθος της εισοδηματικής ελαστικότητας ζήτησεως χρήματος (β_1) διαδραματίζει δεσπόζοντα ρόλο στις σχετικές εκτιμήσεις, το μέγεθος δε αυτό είναι εξωγενώς προσδιοριζόμενο, εξετάσαμε τον βαθμό ευαισθησίας του εκτιμωμένου μεγέθους της παραοικονομίας σε όλως οριακές μεταβολές της εν λόγω ελαστικότητας. Το συμπέρασμα που συνάγεται είναι ότι η οικονομική συμπεριφορά που αντανακλάται στους προκύπτοντες αριθμούς δεν συμβιβάζεται με την

οικονομική λογική. Για $\hat{\beta}_1=0,75$ η εκτιμώμενη μέση παραοικονομία είναι 300%, για $\hat{\beta}_1=0,80$ είναι 39,5% και για $\hat{\beta}_1=0,90$ είναι ίση με 1,4%.

Πρέπει να σημειωθεί, σχετικώς, ότι το μέγεθος της μακροπροθέσμου ελαστικότητας ζήτησεως χρήματος για την ελληνική οικονομία έχει εκτιμηθεί προσφάτως από τον καθηγητή Σ. Μπρισίμη, αλλά και τους Ν. Ericsson – S. Sharman και έχει ευρεθεί μεγαλύτερο της μονάδος. Για το μέγεθος της παραοικονομίας μηδενίζεται!

- Οι εμπειρικές ενδείξεις αναξιοπιστίας δεν περιορίζονται, φυσικά, στις ανωτέρω επισημάνσεις.
 - Επουσιώδεις αλλαγές στην εξειδίκευση της συναρτήσεως ζήτησεως χρήματος παράγουν λογικώς ασυνάρτητα αποτελέσματα.
 - Μόνον με την βοήθεια ψευδομεταβλητών επιτυγχάνονται στατιστικώς αξιόπιστες εκτιμήσεις, αν και όχι πάντοτε συμβατές με την οικονομική θεωρία.
 - Η συμπεριφορά του υποδείγματος σε αλλαγές ψευδομεταβλητών είναι ακραίας μορφής.
 - Υφίσταται σοβαρό πρόβλημα εξειδικεύσεως της φορολογικής μεταβλητής, αλλά και του ίδιου του υποδείγματος.
7. Η ανωτέρω κριτική ενισχύεται περαιτέρω από τις ενδείξεις που παρέχουν αντίστοιχες εκτιμήσεις για τις ανεπτυγμένες οικονομίες. Για 17 χώρες, για τις οποίες υπάρχουν διαθέσιμες εκτιμήσεις, η αύξηση του μέσου μεγέθους της παραοικονομίας ήταν 42% μεταξύ 1989/90 και 1996/97. Οι χώρες αυτές αποτελούν, ως σύνολο, τις ώριμες οικονομίες και διακρίνονται για τον εξοπλισμό με μηχανισμούς και θεσμικές διαρρυθμίσεις αποτρεπτικές των παραοικονομικών δραστηριοτήτων, καθ' όσον τουλάχιστον αφορά σε ανοδικές τάσεις. Με βάση την πρόσφατη εμπειρία όσον αφορά τις τάσεις της παραοικονομίας, θα ανέμενε κανείς το μέσο μέγεθος της παραοικονομίας από 16,9% το 1996/97 να φθάσει το 28-30% το 2020! Σε βάθος χρόνου τα σχετικά υποδείγματα θα παράξουν παραοικονομία υπερβαίνουσα το επίσημο ΑΕΠ, προβολή που γελιοποιεί το όλον ζήτημα.

Εκ περιεργίας εξετάσαμε τον βαθμό συσχετίσεως μεταξύ μεταβολής του φορολογικού βάρους και μεταβολής των ποσοστών παραοικονομίας των ανωτέρω χωρών. Ο βαθμός συσχετίσεως ευρέθη ίσος με το μηδέν υπό στατιστική έννοια, υποτίθεται δε ότι η σχέση μεταξύ των δύο αυτών μεγεθών αποτελεί τον πυρήνα περί τον οποίο

ανεπτόχθη η περί παραοικονομίας οικονομική σκέψη και εμπειρική έρευνα.

8. Το φυσικώς εγειρόμενο ερώτημα είναι ποιο είναι, τέλος πάντων, το πιθανό μέγεθος της παραοικονομίας στην χώρα μας. Στο ερώτημα αυτό απαντώ, σχεδόν δογματικά, ότι μόνον μια γνήσια εθνικολογιστική προσέγγιση θα μπορούσε να δώσει απάντηση με αποδεκτό βαθμό αξιοπιστίας. Η κλαδική προσέγγιση, με βάση τουλάχιστον την προσωπική μου εμπειρία, είναι η μόνη αξιόπιστη οδός προσεγγίσεως στη διάσταση «μέγεθος», αλλά και χρήσιμος στη διάσταση «πολιτική». Ενόψει της κλαδικής προσεγγίσεως που εγκαινίασε η δική μου μελέτη το 1987 και της συντελεσθείσας αναθεωρήσεως του επισήμου ΑΕΠ κατά (+) 23,4% και σταθμίσεως των θετικών και αρνητικών για την παραοικονομία παραγόντων, που έκαναν την εμφάνισή τους μετά το εν λόγω έτος, αξιολογώ ότι είναι πολύ λίγο πιθανό η παραοικονομία στην Ελλάδα να υπερβαίνει σήμερα το 15% του επισήμου ΑΕΠ· είναι δε απίθανο το εν λόγω ποσοστό να βαίνει αυξανόμενο.
9. Το συναχθέν συμπέρασμα, ότι το μέγεθος της παραοικονομίας, δηλ. της μη στατιστικώς καταγραφόμενης οικονομικής δραστηριότητας, είναι πολύ μικρότερο συγκριτικά με το επικίνδυνο μήνυμα που πέρασε στην κοινωνία και την κυβέρνηση η πρόσφατη μελέτη του ΙΟΒΕ, δεν αποτελεί μήνυμα εφησυχασμού. Διότι, για λόγους που έχουν επαρκώς αναλυθεί, η φοροδιαφυγή είναι πιθανόν να είναι μεγαλύτερη από την μη στατιστικώς καταγραφόμενη οικονομική δραστηριότητα. Η σύλληψη δε ενός σημαντικού τμήματος αυτής είναι βέβαιον ότι θα βοηθήσει στη διαμόρφωση προϋποθέσεως – όχι κύριας, εν πάση περιπτώσει – για μείωση των φορολογικών συντελεστών, ενώ παραλλήλως θα βελτιώσει την ανταγωνιστικότητα των αντιστοιχών προϊόντων της επισήμου οικονομίας. Είναι δε αναγκαία η μείωση των συντελεστών φορολογίας του εισοδήματος και της αποταμιεύσεως, φυσικών και νομικών προσώπων, ως κινήτρου επιταχύνσεως του ρυθμού οικονομικής αναπτύξεως.

Στα όσα κατά καιρούς έχουν προταθεί για την καταπολέμηση του φαινομένου της παραοικονομίας πρέπει να προστεθούν με έμφαση τα ακόλουθα:

- (α) Τα σοβαρότερα αίτια της παραοικονομίας είναι η ανοχή του καταναλωτή και η απουσία αρκούντως αυστηρού κατασταλτικού μηχανισμού. Η καταπολέμηση της ανοχής του καταναλωτή, που κατά τη γνώμη μου είναι το κύριο αίτιο, είναι το ευχερέστερο των πραγμάτων και, παρά τούτα, παραμένει το αίτιο αυτό εν

πλήρει ασυλία. Η αφαίρεση αδείας ασκήσεως επαγγέλματος ή επιχειρήσεως, το κλείσιμο του καταστήματος, της βιοτεχνίας, του συνεργείου κ.ο.κ. θα είχαν καταλυτική επίπτωση στην βούληση για συμμετοχή στην παραοικονομία. Είναι δε εύκολο να ιχνηλατηθούν οι επιπτώσεις τέτοιων μηχανισμών στο φάσμα αποφάσεων των οικονομούντων ατόμων, όπως είναι π.χ. η πρόωρη συνταξιοδότηση, η στέρηση του δικαιώματος συνταξιοδότησεως με τις εκάστοτε επιεικείς προϋποθέσεις κ.ο.κ.

- (β) Σημαντική θα ήταν, εκτιμούμε, και η αντιμετώπιση των επιδοτούμενων ανέργων από απόψεως προϋποθέσεων, ελέγχου καταστάσεως ανεργίας κ.ο.κ. Έχει ποτέ άραγε ελεγχθεί επιδοτούμενος άνεργος αν παραλλήλως εργάζεται ή όχι; Έχει γίνει, έστω και μία, δειγματοληπτική έρευνα για να φωτίσει το ζήτημα αυτό;
- (γ) Όπως και να έχουν τα πράγματα, η σχετική αύξηση της εμμέσου φορολογίας και η σχετική μείωση της αμέσου με ταυτόχρονη μείωση του συνολικού μέσου φορολογικού συντελεστή, θα προσέδιδε αναπτυξιακή δυναμική στο οικονομικό σύστημα, που είναι το ζητούμενο· θα απορροφούσε ανέργους και θα περιόριζε τις δυνατότητες υπάρξεως της παραοικονομίας, στο πλαίσιο ενός συστήματος που θα εξηναγκάζετο να λειτουργεί χωρίς ανοχές, χωρίς περιττές διοικητικές πολυπλοκότητες, αλλά με το φόβο του νόμου· φόβο ο οποίος δεν έχει υποκατάστατα.

Πρέπει, πάντως, να παρατηρηθεί ότι η μείωση της φορολογίας, για λόγους δικαιοσύνης και αναπτυξιακής ενδυναμώσεως του θεσμικού πλαισίου λειτουργίας της οικονομίας, είναι αναμφισβητήτως απαραίτητη. Εντούτοις, ως καίριο μέτρο περιορισμού της παραοικονομίας και φοροδιαφυγής δεν είναι πρωτεύουσας σημασίας. Η θεωρητική συζήτηση περί του ζητήματος κόστους-ωφελείας από την σύλληψη ή μη του παραοικονομούντος δεν έχει το πρακτικό αντίκρισμα που η θεωρητική ανάλυση υπονοεί. Μεταξύ άλλων η δυνατότητα αντιμετώπισεως, από τον πιθανώς διωχθησόμενο, του ζητήματος που ενδεχομένως θα ανακύψει είναι μεγάλη, ενώ πάντοτε υπάρχει η αυταπάτη περί μη εντοπισμού. Εξάλλου, οι υπάρχουσες ενδείξεις από εμπειρικές έρευνες υπογραμμίζουν ότι η αποτελεσματικότητα της Δημόσιας Διοικήσεως, ειδικότερα δε των ελεγκτικών και εποπτικών αρχών και η έκταση της διαφθοράς διαδραματίζουν πολύ σημαντικό ρόλο ως αίτια της παραοικονομίας, συγκρινόμενα με το φορολογικό βάρος.

10. Εν είδει επιλόγου τονίζονται τα ακόλουθα:

- (α) Σκοπός του παρόντος πονήματος δεν ήταν η αξιολόγηση μελετών, όπως αυτή των Τ-Σ, η οποία εν πάση περιπτώσει εμπλουτίζει την ελληνική βιβλιογραφία, προσφέροντας μια πολύ χρήσιμη βιβλιογραφική και όχι μόνον πηγή για τον επιθυμούντα να ασχοληθεί με τα σοβαρά ζητήματα της διαφθοράς, της φοροδιαφυγής και της παραοικονομίας. Σκοπός ήταν να διατυπωθεί έντονη αντίρρηση σε τέτοιου είδους προσεγγίσεις, προκειμένου να εκτιμηθεί το μέγεθος της παραοικονομίας.
- (β) Θα αποτελούσε μηδενιστικού τύπου κριτική η διατύπωση θέσεως συλλήβδην απορρίψεως των διαφόρων εμμέσων μεθόδων προσεγγίσεως του πιθανού μεγέθους της παραοικονομίας με βάση όσα ανωτέρω αναφέρθησαν. Η επιστημονική έρευνα πρέπει να είναι ελεύθερη, χωρίς περιορισμούς και σκοπιμότητες όσον αφορά στις επιλογές του μεμονωμένου ερευνητή. Όταν, όμως, πρόκειται να χρησιμοποιηθούν κοινωνικοί πόροι με συγκεκριμένο αντικείμενο έρευνας, αναποφεύκτως ανακύπτει ζήτημα επιλογής προσεγγίσεως. Επιλογής της προσεγγίσεως εκείνης που θα υπηρετούσε κατά τον καλύτερο τρόπο τον σκοπό της έρευνας. Εν προκειμένω, ακραδάντως πιστεύω ότι η πλέον προσοδοφόρος μέθοδος είναι η εθνικολογιστική. Οι υπηρεσίες που εκτιμούν τα εθνικολογιστικά μεγέθη διαθέτουν την γνώση (μεθοδολογία), την πείρα και την οργάνωση, καταλλήλως ενισχυόμενες, να προσεγγίσουν τα σοβαρά αυτό πρόβλημα και μάλιστα σε περιοδική βάση, π.χ. ανά πενταετία, προσαρμόζοντας αναλόγως τα εθνικολογιστικά μεγέθη. Η προσέγγιση αυτή είναι η μόνη που μπορεί να οριοθετήσει κλαδικώς το μέγεθος της παραοικονομίας και να φωτίσει τις ενδεδειγμένες προσεγγίσεις για την βαθμιαία απόλεια του φαινομένου. Οι γενικές αναφορές στο μέγεθος της παραοικονομίας εμπεριέχουν κινδύνους διότι ενδέχεται να προσανατολίσουν εσφαλμένως την πολιτική καταπολεμήσεως. Η κλαδική προσέγγιση φέρει σε αμεσότητα ερευνητή και αντικείμενο, αποκτάται ένα είδος αισθήματος ασφαλείας για τις τάξεις μεγέθους της παραοικονομίας κλαδικώς και μπορεί τοιουτοτρόπως να χρησιμοποιηθεί επωφελώς ως οδηγός της αντιστοίχου πολιτικής.
- (γ) Ασφαλώς, η αναθεώρηση των εθνικών λογαριασμών δεν έκλεισε το ζήτημα μετρήσεως της παραοικονομίας. Υπάρχουν κλάδοι και υποκλάδοι οικονομικής δραστηριότητας, στους οποίους δεν ήταν προς το παρόν εφικτόν να εισέλθει. Το προϊόν των κλάδων αυτών, όμως, δεν είναι πιθανόν να υπερβαίνει το 10% του αναθεωρημένου επίσημου ΑΕΠ. Συναφώς, πρέπει να αναφερθεί και η ένδειξη από τους οικογενειακούς προϋπολογισμούς, με βάση την οποία η παραοικονομία

ως ποσοστό του ΑΕΠ, δεν αυξήθηκε από το 1974 μέχρι το 1999. Θεωρούμε, ότι οι Τ-Σ άφησαν να χαθεί μια ευκαιρία για μια δεύτερη κλαδική προσέγγιση, η οποία θα φώτιζε περαιτέρω το ζήτημα, λόγω και των δυνατοτήτων που προσέφερε το πολυάνθρωπο των μελετητών. Τα φαινόμενα αδιαφάνειας, αναξιοκρατίας και διαφθοράς εξακολουθούν να υπάρχουν και να φθείρουν τον κοινωνικό ιστό και την δυναμική της κοινωνίας και οικονομίας. Αυτό αντανακλάται στον χαμηλό ρυθμό οικονομικής αναπτύξεως που επιτυγχάνει η οικονομία και στην χαμηλή ανταγωνιστικότητα της εγχώριας παραγωγής και όχι στην άνθηση της παραοικονομίας. Η ανάπτυξη της τελευταίας, υπό την έννοια της μη μετρούμενης οικονομικής δραστηριότητας, προσκόπτει σε πολλά εμπόδια, εγγενώς προκύπτοντα ή θεσμικώς και οργανωτικώς επιβαλλόμενα.